

DE WATERMOLEN VAN HOUTHEM

Jef Boosten, Broekhem

Op het grondgebied van de voormalige gemeente Houthem ligt nog steeds de, momenteel niet meer in gebruik zijnde, watermolen van bierbrouwerij "De Leeuw" aan de Plenkertstraat te Valkenburg. Oorspronkelijk is ze gebouwd als kruitmolen, tijdens deze periode heeft ze roerige tijden gekend. Daarna heeft ze kort gediend als papiermolen en tijdens de fabricageperiode van de brouwerij heeft ze gezorgd voor de aandrijving van allerlei machines die nodig waren voor de bierproductie en de stroomvoorziening van de ijs- en koelmachine.

DE KRUIT- OF POLFERMOLEN

De geschiedenis van deze molen is door Jan Notten al uitvoerig beschreven in 't Sjtiegelke nr. 12. Toch zijn in aanvulling op dit artikel nog vele zaken over deze molen te vertellen.

Toen de heer Bertrand Loisel in 1820 een aanvraag indiende om in het gebied "de Plenkert" een kruitmolen te bouwen was hij al eigenaar/bouwheer van een molen aan de (huidige) Lindelaan. Loisel was van Franse afkomst, hij was in 1795 als magazijnmeester van de Franse troepen naar onze omgeving gekomen.

De door hem in 1804/05 gebouwde molen wordt daarom nog steeds “De Franse Molen” genoemd. De molen werd gebouwd tegenover een al bestaande watermolen op de zuidelijke Geuloeever. Loisel was een vermogende persoon. Hij was woonachtig in Maastricht. In 1804 koopt hij van de familie van Pallandt het goed “Den Halder” en verhuist met zijn familie naar Valkenburg. Bertrand Loisel was van 1809 tot eind 1810 burgemeester van Valkenburg. En de familie Loisel heeft tot 1899 een grote invloed gehad op het dagelijkse leven van de inwoners van Valkenburg en Houthem.

Een kruitmolen was een belangrijk instrument voor de vervaardiging van buskruit. In de tijd waarin de kruitmolen in de Plenkert gebouwd werd, was grote behoefte hieraan. De staat (het Koninkrijk der Nederlanden) was de belangrijkste afnemer, maar ook steenkolenmijnen in het bekken van Luik hadden behoefte aan buskruit.

Het was dan ook de Staat der Nederlanden die bij Koninklijk Besluit van 9 november 1820 vergunning verleende voor de bouw van de kruitmolen. De aanleg van de molen begon al problematisch. De plek waar de stuwsluis verankerd moest worden ligt namelijk niet op het terrein dat eigendom is van Loisel. Het terrein, genaamd Loussak (hier had de carnavalsvereniging van Broekhem haar naam aan ontleend), behoorde aan mevrouw Tielens-Maurissen uit Maastricht. Loisel weet echter in 1821 een akte van erfdiensbaarheid te verkrijgen van de eigenaresse. Nu pas kon verder worden gegaan met de bouw van de molenwerken.

De Nederlanden kenden indertijd 14 kruitmolens waarvan de Houthemse molen de enige was die door water werd aangedreven. Alle andere kruitmolens waren rosmolens (een door paarden aangedreven molen).

Het in Houthem vervaardigde buskruit moest in Maastricht aan het Militair Gouvernement geleverd en ook hier opgeslagen worden. Er mocht geen grote voorraad op het molenterrein aanwezig zijn.

Dat de vervaardiging van buskruit een gevaarlijke bezigheid was is wel duidelijk. Het is dan ook een paar keer behoorlijk misgegaan in de kruitmolen (zie artikel Jan Notten).

De bouw van een kruitmolen was aan strenge voorschriften gebonden. Zo moesten de molen en de opslagruimten van hout en leem gebouwd zijn. Loisel hield zich niet aan deze regels en bouwde de molens van mergel en hij gebruikte zelfs ijzeren onderdelen in de molens, ook dit was ten strengste verboden vanwege vonkgevaar. Hij had een vergunning voor het bouwen van één molen, maar hij zette op beide oevers van de Geul een molen.

PAPIERMOLEN

Omdat rond 1845 de concurrentie steeds groter werd en de behoefte aan buskruit steeds minder, werd de productie van de kruitmolen in 1851 stopgezet. Hierna is bijna 25 jaar geen activiteit in de molen en omliggend terrein. In 1875 verkopen de erfgenamen van Bertrand Loisel de molens en toebehoren aan twee Duitse fabrikanten, de heren Bauchmüller en Nagelsmidt. Zij willen een papiermolen beginnen op het terrein van de kruitmolen.

Uittreksel uit het kadastrale plan.

Gemeente HOUTHEM.

Sectie C.

Schaal 1 : 2500.

De inwoners van Broekhem, Houthem en Geulhem zagen de bui al hangen. Ze waren voornamelijk bang voor ernstige vervuiling van het Geulwater en deze angst was niet ongegrond. Veel van de inwoners en hun vee gebruikten Geulwater als drinkwater. In het verleden waren al vaker problemen geweest met vervuiling. Schuld hieraan waren de lood- en zinkmijnen in het Belgische Moresnet, Kelmis en Bleiberg (Plombières). En een papiermolen zorgde ook voor vervuiling van het water.

De inwoners van Broekhem en Houthem werden in de gelegenheid gesteld bezwaren te opperen. Hier werd dan ook gretig gebruik gemaakt. Ook waren de meeste inwoners van de gemeente Berg en Terblijt, in perioden als het langdurig niet geregend had, afhankelijk van Geulwater.

Een aantal inwoners en het bestuur van de gemeente Berg en Terblijt maakte ernstige bezwaren tegen de plannen voor een papiermolen bij Gedeputeerde Staten. Zij spreken de vrees uit *"het water der Geul, hetwelk tot hieraan reeds enigszins verdorven is door de fabrieken van Blijberg, nog voort zal onbruikbaar gemaakt worden voor de bewoners en hunnen veestapel"*. Het gemeentebestuur van Houthem sloot zich hier, middels een verklaring, bij aan.

De gemeentebesturen van Meerssen en Bunde mengden zich ook in de bezwarenprocedure.

De Burgemeester en Secretaris van Bunde laten in een brief aan B en W van Houthem weten dat, door de papierfabriek van Tielens en Schrammen in Weert (gemeente Meerssen) het Geulwater zodanig vervuild wordt dat er een afschuwelijke stank veroorzaakt wordt en vele vissen een voortijdige dood vinden.

Omdat door het Houthemse gemeentebestuur moeilijk te bewijzen valt dat een papierfabriek voor ernstige vervuiling zal zorgen werd advies gevraagd aan de Provinciale Waterstaat. Zij zijn het eens met het gemeentebestuur, maar beschikken niet over de meetapparatuur die het bewijs hiervoor moet leveren!

Dan komt een advies van Gedeputeerde Staten om het "Geneeskundig Staatstoezicht" (dit is de voorloper van het huidige Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu) te raadplegen. De adjunct-inspecteur Van het Geneeskundig Staatstoezicht stelt een grondig onderzoek in en adviseert de autoriteiten het verzoek van de heren Bauchmüller en Nagelschmidt niet te honoreren vanwege de te verwachten ernstige vervuiling van het Geulwater.

Op 2 juli 1875 besluit Gedeputeerde Staten, tengevolge van dit advies, de aanvraag van beide heren af te wijzen.

Nu gaat zich echter de grootindustrie, bij monde van de heer Regout, met de zaak bemoeien. Hij brengt ter sprake dat in het Duitse Düren (6 papierfabrieken langs de Ruhr) en de fabrieken in Angoulême in Frankrijk geen grote waterverontreiniging tot gevolg hebben. Een ander argument is dat Gedeputeerde Staten een overhaast besluit genomen hebben. Ook beweert het grootkapitaal dat het creëren van werkgelegenheid in Houthem en Valkenburg teniet wordt gedaan. Er is dus, wat dat betreft, in de tegenwoordige tijd nog steeds niets veranderd!

Doch Gedeputeerde Staten geven aan dat zij geen overhaast besluit genomen hebben en dat zij de teloorgang van de Limburgse beken (die volgens GS al veel te lang aan de gang is) willen stopzetten middels een krachtige maatregel.

De heren Bauchmüller en Nagelschmidt geven zich echter niet gewonnen (er is al behoorlijk geïnvesteerd in de nieuwe fabriek), zij gaan in beroep tegen het besluit van Gedeputeerde Staten. Als gevolg hiervan ontvangen zij een brief van de Minister van Binnenlandse Zaken, hierin wordt vermeld dat géén vergunning nodig is voor het oprichten van een papierfabriek. Alleen als in de nieuwe fabriek gebruik wordt gemaakt van een stoommachine, is voor deze stoommachine een vergunning vereist. De heren Bauchmüller en Nageschmidt zien nu hun kans en vragen in november 1875 een vergunning aan voor het oprichten van een papier-

fabriek, waar gebruik wordt gemaakt van een 12 PK stoommachine. Bij de vergunning zijn diverse tekeningen en omschrijvingen gevoegd.

Omdat het gebruik van lompen in een papierfabriek zorgt voor de grootste vervuiling, hebben de aanvragers het woord lompen zorgvuldig vermeden in de aanvraag. Op een van de tekeningen hebben zij echter wel de plaats aangegeven waar een machine komt ten behoeve van het vermalen van lompen. B en W van Houthem die een gedegen onderzoek instellen, stellen dat deze fabriek, juist omdat er lompen verwerkt worden, valt onder de bedrijven waarvoor een vergunning noodzakelijk is. Ook is er nog de kwestie van het vervuilde afvalwater. Hiervoor is door de toekomstige fabrikanten geen afdoende oplossing voorzien.

B en W verlenen op grond hiervan geen vergunning tot het oprichten van de papierfabriek.

Andermaal gaan beide heren bij de Kroon in beroep. Zij zijn succesvol en bij vernietiging van het besluit van B en W van Houthem, wordt door de Koning op 10 augustus 1876 een voorlopige vergunning verleend voor de oprichting van een papierfabriek voor de duur van één jaar en de verplichting tot het bouwen van een verzamelreservoir voor het afvalwater. Dit afvalwater mag dan na zonsondergang en vóór middernacht op de Geul geloosd worden. Of dat géén vervuiling veroorzaakt!

Op 31 januari 1878 wordt de vergunning voor nog één jaar verlengd. Tevens gaan beide heren een vennootschap aan onder de naam Firma Baumüller en Nagelschmidt. Enkele maanden later zijn zij genoodzaakt een krediet van ruim 7.000,-- gulden op te nemen bij het bankiershuis Hering, Vrijthoff en Cie te Maastricht. Er was bij de illegale bouw van de fabrieksgebouwen reeds 20.000,-- en 30.000,-- gulden geïnvesteerd. De heren Baumüller en Nagelschmidt hadden behoorlijke schulden gemaakt om met de fabriek te kunnen starten. De zaken gaan niet goed en twee jaar later is de heer Nagelschmidt al uit de firma gestapt en het is zelfs niet duidelijk waar hij gebleven is. In januari 1883 vindt Baumüller een nieuwe vennoot, een zekere Emmerich Emmel. De vennootschap wordt één maand later alweer ontbonden en Baumüller verkoopt de papierfabriek aan Emmel. Door het vertrek van Baumüller is echter de vak-kennis, om papier te vervaardigen, uit de fabriek verdwenen. Het gaat nu zienderogen achteruit met de papierfabriek. Emmel kan het niet meer bolwerken, maakt nog meer schulden, op zekere dag is hij met onbekende bestemming vertrokken. Dit betekent het einde van de papierfabriek. Emmel heeft nogal wat schulden achtergelaten onder andere bij de bankiersfirma Hering en Vrijthoff en Cie. De schuldeisers laten executoriaal beslag leggen op de gebouwen met hun inboedel. Omdat bij de verkoop van de kruitmolen, door de familie Loisel, in 1875 was bepaald dat indien de kopers de koopsom en interest niet voldoen, het hele complex openbaar verkocht mag worden. Dit was inderdaad het geval, van de totale koopsom was slechts een derde betaald.

De erven Loisel gaan nu over tot openbare verkoop van de papierfabriek. Deze komt dan in bezit van de bankiersfirma Hering en Vrijthoff en Cie. Zij verkopen op 17 september 1886 het hele complex aan de heren Ludwig Sauerländer koopman en Heinrich Ditmann, bierbrouwer beiden uit Aken en Georg Ditmann, bierbrouwer en Wilhelm Ditmann, koopman beiden uit Langenberg.

De voormalige polfermolen gaat nu aan een nieuwe boeiende fase in haar geschiedenis beginnen.

BIERBROUWERIJ

De heren Ludwig Sauerländer en Heinrich Dittmann hadden in 1871 in omgeving van Aken een grote brouwerij gesticht. Deze brouwerij was bijna uitsluitend bedoeld om exportbier te brouwen. De beide heren hadden in Dortmund ervaring opgedaan in het brouwerijbedrijf. Want in Dortmund floreerden al een aantal brouwerijen die zich met het brouwen en exporteren van bier bezighielden. Een van deze brouwerijen was eigendom van de heer Overbeck. Deze brouwer had connecties met de heren Sauerländer en Dittmann. Een van de brouwerijen die onder invloed van deze gerenommeerde brouwer stonden was de Löwenbrauerei. Deze brouwerij werd geëxploiteerd door een van de opvolgers van Overbeck en het exportbier dat er gebrouwen werd heette uiteraard Löwenbier! Dit Löwenbier werd o.a. geëxporteerd naar Nederlands Oost Indië, Brazilië, Australië en Japan! Wellicht heeft deze brouwerij model gestaan voor de latere "Leeuwenbrouwerij" in Houthem.

De export was mogelijk doordat in Dortmund een biertype was uitgevonden (het nu nog steeds bestaande Dortmunder exportbier) dat door het hogere hopgehalte en alcoholpercentage beter houdbaar was en hierdoor geschikt was voor de export. Daar kwam nog bij dat in München in 1875 een koelmachine werd uitgevonden. Dit maakte het een stuk gemakkelijker het bier over grote afstanden te vervoeren. Bovendien werd dit bier gepasteuriseerd en in speciale flessen gebotteld. Het bier moest enkele maanden houdbaar blijven daarom werden de flessen in speciale, met ijs gevulde, kratten verpakt en zodanig verscheept naar verre landen. Het benodigde ijs werd aanvankelijk, in de winter, uit grote vijvers gezaagd en in speciale kelders bewaard. Na de uitvinding van de koelmachine werd dit een stuk gemakkelijker omdat men het ijs kon vervaardigen wanneer men het nodig had.

Omdat Sauerländer en Dittmann in Aken meer mogelijkheden zagen om het bier te exporteren werd besloten de Aachener Exportbier Brauerei te stichten. Deze brouwerij werd gevestigd op een industrieterrein bij Eilendorf. Toen nog een zelfstandige gemeente maar momenteel een deel van de grote gemeente Aken. Dit industrieterrein had door middel van een spoorweg aansluiting op de spoorlijn van Aken naar Maastricht en daardoor een verbinding met Antwerpen en de Nederlandse havens.

Het werd voor die tijd een zeer moderne brouwerij met stoomkracht en een hoge mate van mechanisatie, ook werden meteen twee koelmachines aangeschaft.

De exportmogelijkheden vielen echter tegen omdat de internationale handel in Duitsland allerlei beperkingen werden opgelegd. Om deze beperkingen te omzeilen werd in Nederland gezocht naar een geschikt terrein om daar een nevenvestiging te beginnen. Dit had ook te maken met het gegeven dat Nederlands Oost Indië een grote afnemer was van het Akense bier. Daar komt nog bij dat Nederland in die tijd een vrijhandelsparadijs was. Het was hier veel eenvoudiger goederen te exporteren, zeker naar Nederlands Oost Indië!

Dit terrein werd gevonden in de gemeente Houthem waar de voormalige polfermolen en de niet meer in gebruik zijnde papiermolen waren geweest.

Op 18 september 1886 werd door voornoemde heren het terrein met fabrieksgebouwen aan de Plenkertstraat aangekocht. Op 11 januari 1887 verleende het gemeentebestuur vergunning voor het stichten van een bierbrouwerij op het terrein van de polfermolen. De brouwerij werd "De Valkenburgsche Leeuwenbrouwerij, Dittmann en Sauerländer Actiën-Maatschappij" genoemd. Alhoewel de brouwerij gelegen was op het grondgebied van de gemeente Houthem werd gekozen om Valkenburg in de naam te vernoemen.

Er werd grondig gebouwd en verbouwd en ook hier werd een moderne brouwerij neergezet. Meteen werd ook een koelmachine aangekocht, nodig om het voor de export bedoelde bier houdbaar te maken. De waterkracht van de molen werd gebruikt om de benodigde elektriciteit op te wekken voor de koelmachine.

Waterrad van bierbrouwerij De Leeuw, maart 2008, hier is duidelijk te zien dat de molen niet meer in gebruik is.

Ook werd een stoommachine geïnstalleerd die voor de nodige extra energie moest zorgen. De brouwerij aan de Plenkertstraat was een filiaal van de grote Akense exportbrouwerij en bedoeld om de export naar verre landen eenvoudiger te maken. Dit lukte en aanvankelijk floreerde de export.

Omdat de brouwerij aan de Plenkertstraat nogal ver van het station Valkenburg gelegen was werd besloten om in 1886, op kosten van de brouwerij, een brug over de Geul te bouwen en een verbindingsweg aan te leggen via de Koningswinkelstraat en de Provinciale weg richting station Valkenburg.

Dit maakte het transport naar het station een stuk eenvoudiger. Het vervoer van het Akense bier verliep nog steeds over de spoorlijn Aken-Maastricht, dus via Valkenburg. Aanvankelijk werd de wagon met het Valkenburgse bier, op het station Valkenburg, gekoppeld aan de trein richting zeehavens.

Spoorwagon van bierbrouwerij "De Leeuw", de laatste werd rond 1950 uit bedrijf genomen (1)

Ook had men in de beginfase van de Leeuwenbrouwerij te maken met behoorlijke tegenslag. Al na enige maanden traden verzakkingen op langs de molentak waardoor het waterreservoir dat gelegen was boven de koelmachine instortte en de machine volledig vernielde.

Omdat de stichters al veel kapitaal verbruikt hadden, werd de aanschaf van een nieuwe koelmachine enige jaren uitgesteld. In die periode moest men zich behelpen met natuurijs dat in de winter uit omliggende vijvers werd gehaald. Dit ijs werd in tegenover de brouwerij gelegen mergelgroeven opgeslagen.

Deze tegenslag werd echter overwonnen en de brouwerij begon te floreren. In de beginperiode met personeel van het moederbedrijf uit Aken, maar nadien ook met werknemers die in de directe omgeving geworven werden. Zo hebben veel jonge mensen uit Valkenburg en omgeving hun boterham verdiend bij de brouwerij.

Aanvankelijk was men dus voor een groot deel afhankelijk van het Akense moederbedrijf. Maar allengs ging men steeds zelfstandiger opereren. Dit had ook te maken met het aantrekken van bekwame mensen uit de omgeving. Want ook in Zuid-Limburg bestond een lange traditie en veel vakkennis met betrekking tot het brouwen en drinken van bier.

De export van bier floreerde uitstekend tot begin 1900, zowel vanuit het Akense moederbedrijf als uit de Leeuwenbrouwerij in Valkenburg. Daarna ging het door allerlei oorzaken bergafwaarts met de export. Vooral de Akense brouwerij had hiermee te maken omdat men bijna uitsluitend van de export afhankelijk was. De Valkenburgse brouwerij verging het beter omdat men zich hier naast de export ook gericht had op de binnenlandse markt. Ook de Eerste Wereldoorlog van 1914-1918 had grote invloed op de productie en afzet van de Akense exportbrouwerij. Als gevolg van de verminderde afzet kon de brouwerij in Aken het niet meer bolwerken. Men besloot tot liquidatie van de Aachener Exportbier Brauerei per 5 augustus 1920.

Wel werd toen besloten de nevenvestiging in Valkenburg te laten voortbestaan. Deze brouwerij ging over in Nederlandse handen en op 4 april 1921 werd onder Nederlands recht een nieuwe vennootschap opgericht, de "Bierbrouwerij De Leeuw". Vanaf nu werd in de "Bierbrouwerij De Leeuw" uitsluitend bier gebrouwen dat bestemd was voor de binnenlandse markt.

De ingang van bierbrouwerij De Leeuw aan de Plenkertstraat anno 1936 (2).

Vele decennia lang is in Valkenburg bier gebrouwen. Omdat men in Valkenburg beschikte over een eigen bron en een gedegen vakkennis, was het bier van de Leeuwbrouwerij van een uitstekende kwaliteit. Dit is ook te zien aan de gestage productietoename van de verschillende biersoorten. Omstreeks 1900 bedroeg de jaarproductie van de brouwerij 15.000 hectoliter rond 1990 was deze verzevoudigd tot 90.000 hectoliter. Dat de brouwerij in de loop der jaren voor veel werkgelegenheid heeft gezorgd kunt u aan de volgende cijfers zien. In 1893 had de brouwerij 29 werknemers, in 1950 waren dat er 33 en in 1986 bij het 100-jarig

bestaan van de brouwerij 66. In totaal hebben van 1886 tot 1986 ongeveer 360 personen hun emploti gevonden bij, in eerste instantie de Leeuwenbrouwerij en vanaf 1921 bij Bierbrouwerij De Leeuw (3), velen met een langdurig dienstverband. Jammer genoeg is aan dit gegeven een einde gekomen en in Valkenburg wordt al enkele jaren geen Leeuw bier meer gebrouwen, de productie hiervan is verplaatst naar België. Wat er met het bedrijfsterrein en de gebouwen gaat gebeuren is ongewis.

Tekening: Bierbrouwerij De Leeuw 2008 al gedeeltelijk ontmanteld.

Geraadpleegde literatuur:

P.W.E.A. van Bussel, De molens van Limburg, Bura boeken Eindhoven 1991
 Th. Dorren, Aanteekeningen over de huizen den Haller en Palanka, benevens den kruitmolen te Valkenburg. In: Limburgs Jaarboek 1911
 M. Meerman, De watermolens van Valkenburg a/d Geul, eigen uitgave van de schrijver, Kerkrade West 1985
 Dr. R. Philips, Limburgse brouwerijen en bierdrinkers, Sociaal Historisch Centrum voor Limburg 1999
 Enkele prospectussen uitgegeven door Bierbrouwerij De Leeuw.

Noten:

- (1) (2) Foto uit Limburgse brouwerijen en bierdrinkers, dr. R. Philips
- (3) Dr. R. Philips, Mensen rond De Leeuw; sociaal eeuwverslag 1986